

*Н. У. Савіна (Мінск),
асістэнт Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта*

КУЛЬТУРНА-ГІСТАРЫЧНЫЯ АСПЕКТЫ ЭКСКУРСІЙНЫХ ТЭКСТАЎ

Прафесійная дзейнасць экскурсавода заўжды выконвала і працягвае выконваць асобую ролю ў культуры. Праз гэтую дзейнасць адбываецца сувязь з культурна-гістарычнай спадчынай мінулых пакаленняў, перадаецца іх гістарычны вопыт, забяспечваецца магчымасць пераемнасці ў асваенні новых праграм чалавечага існавання, закладваецца фундамент для самаразвіцця асобы ў адпаведнасці з яе патрэбамі ў кожную гістарычную эпоху.

Сацыяльная значнасць прафесіі патрабуе ад экскурсавода не толькі высокай кваліфікацыі, але і стратэгіі культурнага развіцця грамадства, гэта значыць бачыць перспектывы і тэндэнцыі ў культуры і цывілізаваным развіцці соцыума, рэалізоўваць сваю дзейнасць у даным рэчышчы, беражліва захоўваючы пры гэтым усё лепшае з духоўнага вопыту мінулых пакаленняў. Такім чынам, экскурсавод — спецыяліст, пад кіраўніцтвам якога адбываецца працэс пазнання навакольнага свету праз сістэму наглядна-прадметнага, пераважна зрокавага, рада на базе канкрэтных з'яў рэчаіснасці, ажыццяўляецца каменціраваны паказ пачуццёва ўспрымаемых аб'ектаў, падпарадкаваны задачы выразна акрэсленай тэмы¹.

Культурна-гістарычная прастора любой нацыі ўвасоблена ў традыцыях народа, абрадах і звычаях, архітэктуры, мастацтве, літаратурных творах. Гістарычныя вехі, культуралогія тэрыторыі, яе выдатныя мясціны ўтвараюць **экскурсійны патэнцыял**, які выкарыстоўваецца пры стварэнні

розных тыпаў экскурсій. Рэспубліка Беларусь валодае значнай культурна-гістарычнай спадчынай, **экскурсійнымі магчымасцямі**. Пад апошнімі разумеюць: комплекс помнікаў гісторыі і культуры, прыроды, археалогіі, архітэктуры, твораў мастацтва і культурнай спадчыны ў цэлым².

На тэрыторыі нашай краіны знаходзіцца на ўліку "14 392 помнікі гісторыі і культуры, прычым іх размеркаванне амаль раўназначна па ўсіх шасці абласцях рэспублікі: 11% — у Брэсцкай і Гродзенскай; 14 і 16% — адпаведна у Гомельскай і Магілёўскай; 19 і 24% — у Віцебскай і Мінскай абласцях"³.

Працэс далучэння да гістарычнай спадчыны, пазнання навакольнай рэчаіснасці адбываецца праз пэўную форму камунікацыі — экскурсію. Працэс камунікацыі дае магчымасць данесці да экскурсантаў азначаную інфармацыю тэксту (які ў экскурсазнаўстве кваліфікуецца як **узорны**), абмяняцца думкамі, выказаць меркаванні, ідэі, выявіць пачуцці. Рэчаіснасць раскрываецца ва ўзорным тэксце, увасабляецца ў яго моўнай абалонцы. Асобы, іх дзеянні, з'явы, падзеі арганічна звязаны са зместам тэксту і залежаць ад характару адносін да яго з боку стваральніка (экскурсавода). Пільнай увагі экскурсавода патрабуе назва экскурсійнага тэксту, якая выяўляе сутнасць аўтарскай задумы і з'яўляецца, як правіла, заяўкай (рэкламай) на экскурсію. Напрыклад, тэма экскурсіі "Мінск — сталіца Беларусі" носіць назву "Родны мой горад, любоў мая..."⁴, якая перадае эмоцыі, пачуцці, настрой,

што важна для ўспрымання яе зместу; тэма “Мемарыяльныя комплексы Беларусі” можа канкрэтызавацца ў назвах “Званы Хатыні” альбо “Лічым, кожны чацвёрты...”. І ў першым і ў другім выпадку зразумела, аб чым пойдзе гаворка. Дакладна падабраная назва азначае яснасць ідэі, сюжэта, апраўданасць прапанаванай экскурсіі.

Чым больш складаная група экскурсантаў (“экскурсант — удзельнік экскурсіі (арганізаванай групы), заняты ў працэсе пазнання навакольнай рэчаіснасці назіраннем і вывучэннем славутых помнікаў, выдатных і вартых увагі мясцін па загадзя выбранай тэме і ў адпаведнасці са сваімі патрэбамі”⁵) — вучні, моладзь, студэнты ВНУ, прафесіяналы і г. д., — тым больш адказны працэс камунікацыі. Веданне яго ўласцівасцей дапамагае зразумець узаемаадносіны, сувязі і супрацьлегласці паміж камунікантамі (асобамі, прафесійнымі ці сацыяльнымі групамі), садзейнічае якасці правядзення экскурсіі і павышэнню экскурсаводчага майстэрства.

Працэс камунікацыі ў экскурсіі ўключае наступныя часткі:

— вербальную камунікацыю (тэкст, маўленне і ў іх межах — інтанацыя, гукі, тэмбр і г. д.);

— невербальную камунікацыю і ў яе складзе: сродкі паказу — жэсты, рухі; знакава-сімвальную камунікацыю — аб’екты паказу, “партфель экскурсавода”, які ўключае разнастайныя тэматычныя наглядныя матэрыялы.

У экскурсійнай дзейнасці азначаныя часткі не існуюць паасобку, яны утвараюць разнастайныя камбінацыі ў залежнасці ад тыпу экскурсіі, складу яе ўдзельнікаў, асобы экскурсавода.

Шырока выкарыстоўваючы ўнутрыкультурную і міжкультурную камунікацыі, экскурсійная дзейнасць вырашае праблему дэфіцыту інфар-

мацыі, істотнай для засваення культурна-гістарычнай спадчыны. Арыентуючыся на гуманізацыю працэсу навучання, экскурсія выконвае не менш важную ролю — эстэтычнае, маральна-этычнае, духоўнае выхаванне. Такі падыход прадугледжвае звяртанне да вербальнай камунікацыі ў экскурсіі як свайго роду пазнавальнага працэсу, пашырэнне звестак аб свеце і чалавеку, які ў сканцэнтраванай форме ўвабраў у сябе і пераасэнсаваную агульначалавечыя і нацыянальныя духоўныя каштоўнасці.

Экскурсійныя тэксты — гэта не толькі сродкі перадачы інфармацыі, але і сродкі выхавання, фарміравання актыўнай пазіцыі ўдзельнікаў экскурсіі ў дачыненні да культурна-гістарычнай спадчыны. **Індывідуальны тэкст** экскурсавода, створаны паводле кантрольнага (узорнага) тэксту экскурсіі, выступае адным са сродкаў камунікацыі ў экскурсійным паказе. Камунікатыўна-краязнаўчыя аспекты азначаных тэкстаў забяспечваюць развіццё моўнай асобы з акцэнтам на пазнанне нашай краіны, яе гісторыі, навукі, культуры, звычajaў і абрадаў, сучаснасці.

Стварэнне ўзорнага і індывідуальнага тэкстаў, іх зместавая вартасць ацэньваюцца як з моўнага, так і з інфармацыйна-пазнавальнага, выхаваўчага боку. Увогуле, азначэнне сутнасці тэксту (ад лац. *textus* — тканіна, сувязь, пабудова) — адносна новая галіна навукі. Існуюць розныя пункты гледжання даследчыкаў на тэкст і яго навуковую інтэрпрэтацыю. У працы І. Р. Гальперына “Тэкст як аб’ект лінгвістычнага даследавання” тэкст вызначаецца як сродак маўленчатворчага працэсу, “які валодае завершанасцю, аб’ектаваны ў выглядзе пісьмовага дакумента, літаратурна апрацаванага ў адпаведнасці з яго тыпамі, твор, які складзены з назвы (загалоўка) і шэрага асобных адзінак (звышфразавых

адзінстваў), аб'яднаных рознымі тыпамі лексічнай, граматычнай, лагічнай, стылістычнай сувязей, што маюць пэўную мэтанакіраванасць і прагматычную ўстаноўку”.

Паводле даследаванняў Г. В. Кальшанскага, “тэкст — гэта сувязь сама меней двух выказванняў, у якіх можа завяршацца акт зносін — перадача інфармацыі ці абмен думкамі паміж партнёрамі”⁶. Напрыклад, экскурсавод, паведамляючы аб узнікненні горада ў агляднай экскурсіі “Мінск — сталіца Беларусі”, выказвае меркаванне, што на месцы старажытнай часткі сучаснага Мінска знаходзіўся горад Няміга (Няміза). Яго назва паходзіла ад аднайменнай рачулки Няміга (зараз забрана ў калектар, а яе назву носіць вуліца). Развіваючы інфармацыю, экскурсавод паведамляе і аб меркаваннях некаторых даследчыкаў пра месцазнаходжанне старажытнага Менска паблізу сучаснага (на адлегласці 12—16 км на паўднёвы захад) на рачулы Менка (зараз не існуе, хаця рэльефна вызначаецца на мясцовасці). Кіраўнік экскурсіі, звяртаючыся да яе ўдзельнікаў, просіць прывесці прыклады назваў гарадоў Беларусі (ці прыводзіць сам), якія пайшлі ад назваў рэк (Палата — Полацк, Піна — Пінск, Віцьба — Віцебск і інш.). Так ідзе абмен думкамі, інфармацыяй, меркаваннямі ў працэсе зносін падчас азначанай экскурсіі.

З пункту гледжання Р. Я. Салганіка, тэкст можна вызначыць “як аб'яднаную сэнсавай і граматычнай сувяззю паслядоўнасць моўных адзінак (празаічных строф), фрагментаў, раздзелаў і г. д.”⁷. Так, у **тэматычнай** экскурсіі “Рэлігіі розных народаў у Мінску” паступова ідзе раскрыццё паняццяў *рэлігія, канфесія, хрысціянства, уніяцтва, каталіцтва, праваслаўе, мусульманства, іудаізм* і г. д. на канкрэтным зрокавым радзе, у які абавязкова ўвахо-

дзяць храмы (Дом Усявышняга на зямлі) разглядаемых канфесій. Пры адсутнасці аб'ектаў экскурсавод перадае інфармацыю з дапамогай “партфеля экскурсавода” (“камплект наглядных сродкаў, якія выкарыстоўваюцца падчас экскурсіі для дапаўнення ці аднаўлення адсутных звёнаў зрокавага раду”⁸).

Беларускі навуковец Б. А. Плотнікаў дае наступную інтэрпрэтацыю тэксту: “Тэкст — гэта вынік маўленча-мысліцельнай дзейнасці людзей, які фіксуецца ў вуснай ці пісьмовай форме”⁹. У названых інтэрпрэтацыях заключаецца і сутнасць экскурсійных тэкстаў, што найперш тычыцца кантрольнага (узорнага) і індывідуальнага.

На падставе прыведзеных азначэнняў і тых, што сустракаюцца ў манаграфіях іншых даследчыкаў (А. Я. Міхневіча, У. В. Анічэнкі, Л. Ц. Выгоннай, П. У. Сцяцко, Л. А. Антанюк, М. Ф. Гуліцкага, Дз. С. Ліхачова, Л. М. Лосевай, Г. А. Золатавай, Н. А. Іпалітавай і інш.) і матэрыяле экскурсазнаўства, пададзім наша, суднесенае з мэтай прафесіі: *тэкст — лінгва-культурная мікрасістэма, створаная ў адпаведнасці з моўнымі законамі і характэрнай структурай, якая валодае ўяўным прадметным зместам, азначанай завершанасцю, сэнсавай значнасцю і існуе як пісьмовы твор, так і прадукт маўленча-мысліцельнай дзейнасці ў працэсе зносін камунікантаў*.

Працэс стварэння самастойнага выказвання — пабудова словазлучэнняў, сказаў, іх афармленне ў тэксты — найбольш істотны этап тэкстаўтварэння. Аналізуемая з'ява цікавая і значная не толькі самі па сабе, але і як кампаненты тэксту, дзе моўныя адзінкі прадстаўлены ў натуральнай сітуацыі, у натуральным акружэнні.

Экскурсійным тэкстам, як і тэкстам іншай тэматыкі, уласцівы такія катэгорыі як: дакладнасць, навуко-

васць, інфарматыўнасць, паслядоўнасць, звязанасць, лагічнасць, рэтра-спекцыя, прэсупазіцыя, цэласнасць, завершанасць, мадальнасць¹⁰. Паддзім азначэнні некаторых з іх.

Інфарматыўнасць — найважнейшая ў шэрагу тэкставых катэгорый — найбольш распаўсюджана ў такіх жанрах тэксту, як апісанне, паведамленне, разважанне. Змест любога закончанага тэксту ўтварае пэўная інфармацыя. Паводле І. Р. Гальперына, інфармацыя — гэта суадносіны сэнсаў і паведамленняў, якія даюць новы аспект з’яў, факта, падзеі. У тэксце звычайна ўтрымліваюцца наступныя універсальныя тыпы інфармацыі, якія набываюць спецыфічнае афармленне ў экскурсійных тэкстах:

- зместава-фактуальная (ЗФІ);
- зместава-канцэптуальная (ЗКІ);
- зместава-падтэкстная (ЗПІ).

Зместава-фактуальная інфармацыя — гэта паведамленні аб фактах, падзеях, працэсах; зместава-канцэптуальная — аўтарскае стаўленне да гэтых з’яў і іх зместавая *інтэрпрэтацыя* (вытлумачэнне); зместава-падтэкстная

інфармацыя разгортвае скрыты (утоены) сэнс прыведзеных фактаў.

Адэкватнае разуменне тэксту забяспечваецца *прэсупазіцыяй* — сітуацыйным фонам, які дазваляе ўспрымаць тэкст, маючы ў аснове пэўныя семантычныя магчымасці слоў, словазлучэнняў, сказаў.

Паслядоўнасць падзеі разгортваецца ў часе і прасторы згодна правілам і ў залежнасці ад тыпу тэксту і яго зместу. Гэта дае магчымасць рэалізаваць такія тэкставыя катэгорыі як *рэтраспекцыя* і *праспекцыя*. Першая ўтрымлівае элементы, якія вяртаюць слухача (экскурсанта) да выказаных раней фактаў, ацэнак і г. д., другая — элементы перспектывы выказвання (паведамлення).

Такім чынам, культурна-гістарычны аспект экскурсійных тэкстаў заключаецца ў матэрыялах узорнага і індывідуальнага тэкстаў і выяўленчых магчымасцей унутранай арганізацыі мовы, суаднесеныя з тэмай і назвай, з’яўляецца важным тэкстаўтваральным фактарам, які неабходна ўлічваць і даследаваць.

¹ Савина Н. В. Экскурсоведение: Учеб.-практ. пособие. 2-е изд. Мн., 2001.

² Савина Н. В. Общность культур государств как фактор развития экскурсионного и международного туризма // Туризм: Практика. Проблемы, перспективы: Материалы Междунар. науч.-практ. конф. Минск, 11—13 апр. 2001 г. Мн., 2001. С. 101.

³ Савина Н. В. Организация экскурсионно-туристских маршрутов и пути повышения ее эффективности // Проблемы развития туризма: Материалы Междунар. науч.-практ. конф. Минск, 4—5 ноября 1998 г. Мн., 1999. С. 54.

⁴ Савина Н. В., Горбылева З. М. Экскурсоведение. Учеб. пособие. Мн., 2000. Ч. 1. С. 6.

⁵ Савина Н. В. Экскурсоведение. С. 127.

⁶ Кольшанский Г. В. Лингвокоммуникативные аспекты речевого общения // Иностранные языки в школе. 1985. № 1. С. 10.

⁷ Солганик Г. Я. Стилистика текста: Учеб. пособие. М., 1997. С. 16.

⁸ Савина Н. В. Экскурсоведение. С. 49.

⁹ Плотнікаў Б. А. Тэкст. Беларуская мова: Энцыкл. / Беларус. Энцыкл.: Пад рэд. А. Я. Міхневіча; Рэдкал. Б. І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. Мн., 1994. С. 566.

¹⁰ Ипполитова Наталья Александровна. Текст в системе обучения русскому языку в школе: Учеб. пособие для студентов пед. вузов. М., 1998.